Recensioner

Jose Alberto Diaz: *Choosing Integration*, Uppsala universitet 1993.

I dagens Europa har främlingsfientlighet och nationalism fått ett uppsving. Den ekonomiska depressionen, osäkerheten om Europas framtid och de ökande flyktingströmmarna har lett till ett hårdnande klimat för minoriteter och invandrare. Även den svenska invandrarpolitiken har börjat ifrågasättas av många debattörer.

Jose Alberto Diaz (JAD) har skrivit en avhandling med titeln: *Choosing integration. A theoretical and empirical study of immigrant integration in Sweden*. Avhandlingen behandlar frågor av brännande aktualitet och det är glädjande att en avhandling i sociologi tar upp frågor som är aktuella och som i djupet berör samhällenas förvandling och utveckling i vår tid. Avhandlingen har en klassisk form: Utifrån redovisade teoretiska utgångspunkter, härleds en modell. Ur modellen härleds hypoteser, vilka sedan testas mot ett empiriskt material. Avhandlingen avslutas med ett kapitel där resultaten summeras och där det teoretiska perspektivets och den härledda modellens förklaringskraft diskuteras. Syftet med avhandlingen sammanfattas på följande sätt:

1. Att beskriva integrationstillståndet för olika invandrargrupper inom olika sfärer av det sociala livet i Sverige.
2. Att fastslå vilka skillnader som föreligger mellan tre utvalda invandrargrupper, chilenare, jugoslaver och finländare.
3. Att urskilja de handlingsfaktorer hos individerna och de strukturella egenskaper i aktörernas omgivning som kan förklara integrationsnivån i de olika grupperna.

Den teoretiska utgångspunkten är att integrationsprocessen för olika invandrargrupper bäst kan analyseras utifrån ett individperspektiv, där slutresultatet för gruppen kan ses som en summa av individuella valhandlingar och där individerna antas handla rationellt. JAD pläderar m a o starkt för principen om metodologisk individualism och för ett *rational choice*-perspektiv. Utifrån dessa allmänna principer presenteras sedan själva analysmodellen, som bygger på den tyska sociologen Hartmuth Essers modeller.

En kortfattad beskrivning av innehållet

Avhandlingen inleds med ett introducerande avsnitt, där JAD ser bristande integration som ett problem som leder till att många invandrare lever ett sämre liv än vad de skulle behöva göra, med lägre levnadsstandard, mindre politiskt inflytande och sämre sociala kontakter. Den av-

görande distinktionen mellan assimilation och integration är enligt JAD att assimilation bör förstås som kulturell likhet, medan integration handlar om sociala relationer. Det handlar om umgänget mellan grupper, som kan vara kulturellt olika. Assimilation handlar alltså om tendensen till eliminering av kulturella och beteendemässiga skillnader mellan invandrare och infödda, genom inlärning av språk, normer och värden som hör ihop med det nya landet. Integration handlar om att bli en del av det sociala livet i det nya landet, dvs att uppnå likhet när det gäller tillgången till värdefulla resurser.

I kapitel 3 diskuteras integrationen i relation till utvecklingen av invandringspolitiken i Sverige. JAD menar att det föreligger ett behov av att omformulera politiken. Han menar att trots en del positiva konsekvenser, så är de negativa konsekvenserna mera tungt vägande, genom att invandrarkulturerna har varit sociala konstruktioner med en oklar referens till den faktiska kulturen i hemlandet. Vidare har fokuseringen på kultur lett till en indirekt legitimering av en hierarki där invandrarna hamnar långt ner. Nya mål måste formuleras för invandringspolitiken, bort från "föreskriven multikulturalism", till förmån för ett i alla sammanhang kraftigare betonande av faktorer som befrämjar invandrarnas integration.

I kapitel 4 presenteras den teoretiska modell som styr de empiriska analyserna i avhandlingen. Utgångspunkten är Hartmuth Essers modell över faktorer som styr invandrarnas inlemmande i det nya samhället. Modellen skiljer mellan aktörsfaktorer och omgivningsfaktorer. Aktörsfaktorerna kan samlas under rubrikerna motivation, kognition, attribution och motstånd. Omgivningsfaktorerna är möjligheter, barriärer och alternativ.

I de följande kapitlen testas modellen mot data. Först analyseras den strukturella integrationen, sedan den sociala. Därefter följer ett kapitel om vad som benämns politisk integration och främst handlar om naturalisering, dvs byte av medborgarskap. JAD noterar att Sverige snarare kan ses som en "fransk" nationalstat än som en "tysk", dvs en nationalstat som funnits länge och vars politiska bas är etablerad långt före de nationalistiska idéernas uppblomstring på 1800-talet. Därför lägger man mera vikt vid politiken och territoriet, än vid idéer om någon slags kulturell gemenskap inom den "svenska nationen". Detta leder bl a till att rättigheterna för utländska medborgare med uppehållstillstånd är vida och inte skiljer sig så mycket från de svenska medborgarnas – bortsett från rätten att rösta i riksdagsval. 'Naturalisering ses som ett nyckelbegrepp när det gäller att konstruera solidaritet mellan olika grupper och skapa ett integrerat samhälle. Slutligen studeras betydelsen av etnisk diskriminering för integrationen.

Genomgående analyseras de tre invandrargrupperna var för sig och

enkla sambandsanalyser och multivariata analyser försöker identifiera vilka faktorer som är av vikt för den strukturella integrationen i respektive invandrargrupp. Analyserna styrs av hypoteser, härledda ur den handlingsteoretiska modellen. Samma tillvägagångssätt gäller genom hela det empiriska avsnittet, som i den meningen är mycket konsekvent.

I det avslutande 9:e kapitlet summeras resultaten och slutsatserna. JAD menar att en mera konsekvent genomförd analys utifrån rational choice-perspektivet skulle kunna ge djupare kunskaper om integrationsprocessen. Genom att ta in faktorer som aktörernas preferenser, deras humankapital, deras förväntningar, kostnaderna för integrationen, samt omgivningens reaktioner i form av tävlan och konkurrens mellan etniska aktörer, skulle vi nå bättre kunskaper om integrationsprocessen än vad som varit möjligt inom ramen för den föreliggande undersökningen.

JAD har inte samlat in något material, utan gjort en sekundärstudie, dvs han utnyttjar ett tidigare insamlat material och analyserar det på nytt. I detta fall består data av material från en surveyundersökning som gjordes av Stockholms läns landstings regionplanekontor år 1984 och som har presenterats i en rad rapporter i serien "Invandrare i Stockholms Län". Ett urval av svenska inflyttare till Stockholm kan i detta material jämföras med invandrare från Chile, Finland, Grekland, Jugoslavien och Polen, vilka alla bodde i Stockholms län i februari 1984. Av dessa grupper väljer JAD ut tre för jämförande analyser: Chile, Finland och Jugoslavien. De svenska inflyttarna finns med i vissa jämförande analyser, men är i många fall uteslutna. Det finns i materialet 141 chilenare, 166 jugoslaver och 235 finländare.

Kritik

Mina huvudinvändningar mot avhandlingen kan sammanfattas i sex punkter:

1: *Bristande överensstämmelse mellan den förda invandrarpolitiska diskussionen och de framtagna resultaten.* De resultat som studien tar fram, visar hur olika typer av förklaringsfaktorer är relaterade till olika slags integration och hur förklaringsfaktorernas relativa betydelse varierar i de tre invandrargrupperna. Det är svårt att utifrån detta dra några klara slutsatser om behovet av en förändrad invandrarpolitik i Sverige. Risken är att det kommer att uppfattas så, att de teser om svensk invandringspolitik som förs fram är grundade på resultaten av de empiriska analyserna, även om detta ej påstås i avhandlingen.

2. *Bristande diskussioner om alternativa förklaringar.* Konsekvens är i sig en styrka. Enligt min uppfattning skulle avhandlingen dock vunnit på att förhålla sig något mindre programmatiskt till de teoretiska ut-

gångspunkterna. De allmänna resonemangen om värdet av rational choice och metodologisk individualism lider ibland av en polemisk ton som ändå inte tillför denna diskussion något egentligt nytt. Alternativa modeller och förklaringar kunde också ha diskuterats.

När det gäller den metodologiska individualismen så formuleras den ibland väldigt starkt. Det låter ibland som om kollektiv inte fanns. Metodologisk individualism behöver ju inte betyda att man anser att människor inte samverkar, formerar grupper och organiserar sig.

Graden och formerna av rationalitet hos invandrarna skulle också kunnat diskuteras mer. Vad betyder moraliska band och åtaganden, eller normativa förväntningar? Är det alltid individer som fattar beslut, är det inte ofta familjer? Vad har det för betydelse om man flyr hals över huvud? Vad har det för betydelse om det redan existerar en relativt välorganiserad invandrarkoloni när man kommer till Sverige? Vad har en stark organisation utifrån släktband för betydelse? Vad har det för betydelse om gruppen förfogar över viktiga institutioner? Vad har det för betydelse att man har intensiva kontakter med hemlandet? Vad har den svenska befolkningens förhållningssätt för betydelse för invandrargruppens inre sammanhållning och sociala organisation? Här skulle resonemangen kunnat utvidgas till att inte bara gälla en enskild aktör. Ett utvidgat rationalitetsbegrepp som tar hänsyn till aktörens nätverk och sociala kapital, samt invandrarkollektivets sociala organisation, verkar vara en möjlighet att utveckla resonemangen på den inslagna vägen (se t ex Granovetter, 1982; 1985, samt Portes och Sensenbrenner, 1993).

Sammanfattningsvis tycker jag att den teoretiska diskussionen lider av en viss programmatisk bias. Viljan att vara konsekvent och utgångspunkterna trogen gör att inte alternativa förklaringar på allvar prövas, utan variablerna relateras till modellen på ett ibland ganska mekaniskt sätt.

3. *Oklarheter mellan modellens begrepp och inbördes logiska relationer.* I de empiriska analyserna framgår det hur oklara vissa begrepp är. Ska de t ex ses som möjligheter eller barriärer, är dessa två begrepp två olika variabler, eller ändpunkterna på en och samma dimension? I vissa analyser ses t ex andelen svenskar i bostadsområdet som en möjlighet, medan andelen invandrare ses som en barriär. Men den operationaliserade variabeln är ju densamma i bägge fallen, bara spegelvänd i det ena fallet. Även relationen mellan barriärer och kostnader känns ibland oklar och lite godtycklig.

4. *Bristande överensstämmelse mellan modellens begrepp och de gjorda operationaliseringarna.* Operationaliseringarna blir också tveksamma därför att materialet inte samlats in med den använda modellen för ögonen. Därmed tvingas JAD ofta pressa data till det yttersta, med ibland ganska tveksamma resultat som följd. Ett exempel är måtten på

strukturell integration. Hög socioekonomisk position och hög lön ses som mått på hög grad av strukturell integration. Detta skulle alltså innebära att arbetare är sämre strukturellt integrerade i det svenska samhället än tjänstemän. Det innebär också att om finska arbetare flyttar till Sverige och arbetar i den svenska industrin, så ses de som dåligt integrerade. På samma sätt kan man ifrågasätta många andra mått, t ex att deltagande i etniska organisationer utgör en barriär. Tendensen till aktiviteternas kumulativa karaktär är ju ett sedan länge känt och väldokumenterat fenomen. Etniska nätverk kan också fungera som resurs och en brygga in i samhället. Mina egna studier av unga jugoslaviska och turkiska invandrare visade att integration i invandrargemenskapen inte var särskilt starkt korrelerad med integration i majoritetssamhället. Enligt de valda måtten är en invandrare utan några kontakter lika bra integrerad som en invandrare med kontakter till många andra invandrare. Problemet med sekundärdata blir större när dessa ska anpassas till en så specifik modell som här är fallet. Genom att data inte samlats in med denna modell för ögonen, blir således validiteten hos en del begrepp diskutabel, men begreppens validitet (eller reliabilitet) diskuteras knappast alls.

5. *Brister i de empiriska analyserna och deras uppläggning.* Analyserna är generellt upplagda så att de i första hand besvarar den tredje huvudfrågeställningen, medan de andra blir sämre belysta. Osäkerheten om vad som är huvudfrågeställningen gör att uppläggningen av analyserna, där determinanter inom modellen prövas landvis, inte alltid är helt relevant för de förda diskussionerna om hur invandrarna lyckas anpassa sig till sitt nya liv i Sverige. Fokuseringen på determinanter inom modellens ram och land för land, leder ofta till att vi finner vad vi söker, nämligen interaktionseffekter. Dessa är inte ointressanta, men svarar inte på något entydigt sätt på frågan om integrationens nivå bland invandrarna i Sverige eller om orsakerna till skillnaderna mellan de tre invandrargrupperna.

Det hade varit möjligt att studera länderna tillsammans i ett första skede, med land som en dummy-variabel. Då hade integrationsnivån mellan länderna kunnat jämföras, med kontroll för övriga faktorer. Nu görs ingen sådan övergripande analys, utan JAD startar direkt med interaktionseffekterna, dvs hur de olika förklaringsfaktorerna verkar inom varje invandrargrupp för sig. Det gör att jämförelsen mellan länderna kommer i skymundan och att det är svårt att få en övergripande bild. När sedan modellen testas med ibland grova mått, ofta dikotomiserade variabler, så blir sambanden svaga överlag och förklaringsfaktorernas betydelse varierar ofta starkt mellan de tre invandrargrupperna. Resultaten är därmed ofta svårtolkade och blir av typen att "det ligger nog något i modellen". I många multivariata analyser tas endast signifikanta

effekter med, vilket gör att en faktors förklaringskraft i en invandrargrupp inte kan jämföras med samma faktors förklaringskraft i en annan grupp, eftersom vi kontrollerat för olika faktorer i de tre fallen.

Flera index hade också varit bra. Dels kunde antalet variabler ha reducerats, dels kunde en högre reliabilitet ha uppnåtts. Vidare kunde flera kontrollvariabler ha inkluderats. Nu testas bara delar av modellen åt gången, medan basala faktorer som kön, utbildning och vistelsetid är okontrollerade. Dessutom hade man kunnat undvika att arbeta med många starkt interkorrelerade variabler, vilket kan skapa estimationsproblem (multikolinearitetsproblemet).

Genom att endast vissa typer av variabler testas åt gången är det nu ofta svårt att dra kausala slutsatser, eftersom fundamentala faktorer inte blir hållna under kontroll. Detta blir allvarligt så snart vi vill förstå orsaker till skillnader mellan gruppernas integrationsnivå, eller varför nivån hos en viss grupp är hög eller låg. För den debatt om invandringspolitiken som JAD anknyter till hade svaren på dessa frågor varit väsentliga. I vissa fall kunde de kausala relationerna mellan faktorerna diskuterats mera, eftersom sambandsanalyserna inte alltid på ett otvetydigt sätt visar vad som bör ses som orsak och vad som kan vara en effekt.

6. *Brister i redigeringen av texten*. Min sista kritik gäller redigeringen av texten. Man kan inte begära att en doktorsavhandling ska vara lättläst. Men det är viktigt att den inte är svårförståelig pga att resonemang är oklara eller tabeller svåruttydda. Tyvärr är detta fallet. Engelskan känns ibland klumpig och felaktiga prepositioner förekommer på flera håll. Antalet stavfel är också onödigt stort. En del textavsnitt är så oklart skrivna att man får anstränga sig att förstå vad författaren avser. Förutom stavfel och språkfel finns det felstavade namn bland referenserna, liten bokstav i början på mening förekommer ibland, tabelluppställningar med "hoppande" siffror förekommer, liksom upprepning av samma fras två gånger på samma sida. Tabeller med felaktiga tecken på vissa värden eller felaktigt utplacerade decimalkomman förekommer också. Tabellerna saknar dessutom en enhetlig layout och ofta också nödvändig information om vad de innehåller, t ex om avvikelser från totalmedelvärdet är oanpassade eller anpassade värden. Därför anser jag att en ytterligare redigering av texten hade varit bra.

Sammantaget ligger värdet i avhandlingen i den teoretiska konsekvensen. Modellen skapar en systematik när det gäller uppläggningen av de empiriska analyserna. Det teoretiska perspektivet ger också en grund för tolkningen av resultaten. JAD har därmed lagt ett sammanhängande teoretiskt perspektiv på integrationsprocessen, ett perspektiv som inte varit det dominerande i Sverige, genom att det inte fokuserar på kultur och kulturell distans, utan försöker förklara integrationspro-

cessen utifrån invandrarnas situation i Sverige med hjälp av en generell modell.

MATTI SIMILÄ
Svenska social- och kommunalhögskolan vid
Helsingfors universitet

REFERENSER

Granovetter, M. (1982) 'The Strength of Weak Ties. A Network Theory Revisited', i Marsden, P. Nan Lin, *Social Structure and Network Analysis*, Sage Publications.

Granovetter, M. (1985) 'Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness', *American Journal of Sociology*, vol 91, s 481–510.

Portes, A. Sensenbrenner, I. (1993) 'Embeddedness and Immigration: Notes on the Social Determinants of Economic Action', *American Journal of Sociology*, vol 98, s 1320–1350.

Öystein Gullvåg Holter och Helene Aarseth: *Menns livssammenheng.* Oslo: Ad Notam Gyldendal 1993.

Denna bok handlar inte om mäns livssammanhang i största allmänhet. Den handlar inte om mäns relation till en totalitet av institutioner och livsområden utan om *män i relation till ett enda sammanhang: familjen.* Även med denna begränsning saknar boken ett par viktiga element: sexualiteten uppmärksammas knappast alls och våld endast i förbigående. Den missvisande titeln gör dock inte forskningsämnet mindre angeläget. Traditionell samhällsforskning har i mycket handlat om män men oftast på ett omedvetet sätt. Vidare har män mest studerats i relation till andra institutioner och livsområden än familjen. Forskningen har återspeglat mäns plats i samhällsstrukturen. Ett reflekterande förhållningssätt till kön och därmed till manlighet har i forskningen hittills mest förekommit utifrån kvinnors perspektiv. Kvinnoforskare har uträttat mycket, inte minst har de skapat en teoretisk förståelse av könsmaktförhållanden. På senare år har dock forskning om män utifrån ett manligt perspektiv så smått börjat komma igång. Öystein Gullvåg Holter är en av dem som gått i fronten. När han nu, tillsammans med Helene Aarseth, presenterar den drygt 300 sidor tjocka boken 'Menns livssammenheng', är mina förväntningar stora.

En studie av män i relation till familjen. Studier i olika länder visar att män i värderingar och hållningar alltmer orienterar sig mot familj och barn. När det gäller praktiken har det dock inte hänt alls lika mycket. Holter & Aarseth försöker begripa detta. *Vad går den ökade familjeorienteringen ut på? Vad driver fram den? Vad hindrar ett praktiskt för-*

verkligande? Det material de använder är dels en egen intervjustudie från början av nittiotalet av ett tjugotal män och i några fall även deras kvinnliga partner. Flertalet var i trettioårsåldern och hade småbarn. De använder även en stor mängd resultat av forskning om män, kvinnor, kön och familj. Författarna granskar i tur och ordning männens relation till fäder och mödrar, till livspartner och barn samt till arbetet. I ett särskilt kapitel ges en historisk bakgrund. På dessa få rader kan jag bara uppmärksamma vad jag ser som bokens röda tråd.

Mellan 'maskulinat' och 'androgynat'. Holter & Aarseth talar om tre olika kontexter, vilka har präglat manlighetsformer och mäns livssammanhang i den moderna epoken. 'Paternatet' utgjorde mansdominansen i det tidiga borgerliga samhället. Viktiga aspekter av detta var faderlig auktoritet och omsorg. 'Maskulinatet' är patriarkatet i det utvecklade industrisamhället med åtskillnad mellan produktion och reproduktion. 'Androgynatet' präglar informationssamhället och präglas av minskande könsskillnader, vilka varit extremt stora i 'maskulinatet'. Männens närmande till familjen förstås mot bakgrund av övergången – och spänningen – mellan det sena 'maskulinatet' och det begynnande 'androgynatet'.

Uppgörelsen med fadern – ett relationsarbete. Holter & Aarseth menar att män i dag rör sig inåt familjen inte bara för att deras partner trycker på. Männen har egna bevekelsegrunder. Många av de intervjuade växte upp i 'maskulinatets' familj med en frånvarande fader och en närvarande moder. De flesta ger en negativ bild av fadern och relationen till honom. De skulle önskat ett mer personligt förhållande. För många blir *pappan ett negativ till den självbild de själva vill ha.* Männens kritik av fäderna präglas ofta, säger författarna, av ett kvinnligt perspektiv. Inte sällan anser männen att det är kvinnan som står för det livgivande och sociala. Detta beror delvis på att de erfarit kvinnlig kompetens på detta område. Men det kan också bero på att det varit modern som har 'förklarat' fadern, genom att till exempel se honom som känslomässigt handikappad. Inte bara detta utan även många framställningar inspirerade av feministisk teori har bidragit till att osynliggöra männens relationsarbete.

Allians och identifiering med modern. Modern framstår för männen som både upphöjd och obetydlig. Hon ger och värnar om liv. Hennes värme och godhet blir något heligt. Men samtidigt är hon bredvid fadern, som står för 'de stora sakerna', obetydlig. Denna modersbild härrör från männens uppväxt. Den förstärks senare i livet, då ökande samhällelig individualisering resulterar i en ökad idealisering av familjen och de känslomässiga relationerna i privatsfären. Kontrasten mellan moderns underordning och dagens likhetsideal blir för många av männen en inkörsport till en bestämd form av allians med modern, en alli-

ans som kan tolkas som ett brott med faderns överordning. Holter & Aarseth finner även en modersidentifiering, en uppvärdering av moderns verksamhet och en önskan att ta tillvara enskilda sidor av denna verksamhet. En del män har haft mödrar som yrkesarbetat och som därför haft en viss samhällelig makt. Detta är dock inte så viktigt som att modern representerar en form av förnyelse och kontakt med sig själv som fadern saknar.

Relationen till partnern. Männen av i dag vill ha en stark och självständig partner, något som står i skarp kontrast till moderns maktlöshet, säger Holter & Aarseth. Idealet om jämställdhet blir parets gemensamma ideologi. Detta ideal har dock sällan någon motsvarighet i praktiken; kvinnan förlorar.

Forskarna undrar om man kan se kön enbart i termer av utbyte. Särskilt tydligt blir utbytestänkandets otillräcklighet när paret blir en familj. Det verkar som om denna övergång innebär en kvalitativ förändring som gör korsandet av könsgränser svårt. Det sker något grundläggande när barnet kommer; det utkristalliseras en översiktsposition, ett centrum för familjegemenskapen. Holter & Aarseth menar att mor-barn-enheten representerar ett logiskt brott mot principen om frisättning och jämställdhet. Denna enhet kan inte begripas inom denna princip utan tillhör ett annat område, i förhållande till vilket mannen står utanför. I detta ljus kan oföränderligheten i förhållande till jämställdhetsidealet tolkas som ett motstånd mot individueringen och upplösningen av familjegemenskapen.

Kvinnornas inflytande tycks dock i liten grad ge utrymme för ömsesidighet och de blir sittande som familjecentrum utan att vara säkrade det som är grundlaget för den positionen: mannens erkännande och inordning i familjens gemenskap. Om man analyserar familjen utifrån ett utbytesperspektiv är det mycket i materialet som tyder på att kvinnan förlorar, säger Holter & Aarseth. Men man kan resonera på ett annat sätt, menar de, och talar om ömsesidig gåvologik som 'goda kretslopp'. Dessa kretslopp är "långvarig samhandling mellan makar, som utvecklar förståelse, tillit och respekt för den andres verklighet". Om man applicerar gåvans kretslopp till en beskrivning av familjecentrumpositionen så kommer kvinnans mer-gåva i ett annat ljus, säger de. Genom att ge skapar hon något större, familjegemenskapen. Men hon står själv i särställning i förhållande till denna gemenskap – hon handlar på vägnar av och definierar helheten som de andra ingår i. Forskarna frågar sig om inte mäns orientering utåt, deras tillbakadragande och frånkännande av ansvar i förhållande till familjen kan tolkas som manliga underordningsstrategier eller en form av förskansning mot kvinnans familjeinflytande. För att män lättare skall få tillgång till familjecentrumpositio-

nen krävs det, säger de, inte bara att familjens centrerade struktur utan även kvinnans intresse av att 'sitta på' familjecentret synliggörs.

Männens familjeprojekt: att vara familj. Holter & Aarseth beskriver männens vägar i familjen som en uppgörelse med 'maskulinatets' försörjarmän. De redogör för studier som visar klara tendenser till en övergång till en manlig identitet som familjemedarbetare, dvs till att *vara* familj i stället för att *ha* familj. Familjemedarbetarna i deras egen studie lever i förhållanden där både hon och han har relativt hög utbildning och ungefär lika stor inkomst. Inom denna grupp ser de två livsformer, vilka uttrycker spänningsförhållandet mellan två tendenser i 'androgynatet': å ena sidan orienteringen mot jämställdhet och byteslikhet, å andra sidan idealiseringen och uppvärderingen av familjen och det traditionellt kvinnliga.

De nya jobbens motsägelsefulla budskap. Holter & Aarseth talar om 'jobbmagnetism', en särskild attraktionskraft som omger lönearbetet. Jobbmagnetismen tillhör de 'androgyna' tendenserna samtidigt som den är ett gammalt drag i männens värld. Kravet på hängivenhet i 'androgynatets' arbeten hämmar ett ökat familjedeltagande. Samtidigt främjar emellertid kravet på ett personligt förhållningssätt i arbetet ett närmande till familjen: en man som skall vara en god ledare måste också kunna vara en god far: en omsorgsfar.

Diskussion

Holter & Aarseth förstår således mäns ökade familjeorientering och dess (brist på) realisering i dag mot bakgrund av deras uppväxterfarenheter i 'maskulinatet' och deras liv som makar och fäder i det begynnande 'androgynatet'. Viktiga ingredienser är uppgörelsen med den frånvarande fadern, alliansen och identifikationen med modern, kvinnans position som familjegemenskapens förvaltare och hennes därpå grundade makt samt de motsägelsefulla kraven i de nya jobben.

Holter & Aarseth fångar med hjälp av en stor mängd material komplexa sammanhang. De kopplar samman tendenser och skeenden på olika samhälleliga nivåer och i olika livssfärer till en sammanhållen analys av social förändring. På vägen uträttar de mycket annat. De för teoretiska resonemang, bland annat formulerar de en teori om makt i familjen. De gör översikter av forskningsläget på olika områden. De rör sig, och går ofta mot strömmen, i centrala diskussioner på olika forskningsfält: i familjesociologi, feministisk forskning, forskning kring könssocialisation och om samhällsförändring. Boken är rik på material, resonemang och analyser. Det är ett imponerande arbete. Boken torde bli obligatorisk i bokhyllan inte bara hos mans- utan även hos kvinnofors-

kare, familjeforskare, ja, alla som är intresserade av vad som sker i vår tid med män, mellan män och kvinnor och i familjen.

Boken visar värdet av en forskning kring män och kön som söker en förståelse utifrån ett manligt perspektiv. Holter & Aarseth nyanserar och ifrågasätter en del vanliga antaganden i kvinnoforskningen. Inte minst viktig är *nyanseringen av synen på makten i familjen*. Inom kvinnoforskningen har denna fråga inte sällan behandlats på ett svepande sätt: mannen är överordnad och kvinnan är underordnad, kvinnan ger och mannen tar emot. Holter & Aarseth hävdar *att män inte har all makt* och att det existerar *olika maktlogiker i familjen*. För att kunna åstadkomma en nyansering behövs det teoretiskt och empiriskt grundade studier som denna, studier som inte bara visar att det existerar en över- och underordning utan också hur omfattande den är, karaktären av den samt i vilken riktning maktförhållandena utvecklas.

Jag ställer mig frågande till en del inslag i Holters och Aarseths arbete. Jag undrar över den empiriska grunden för en del av deras påståenden. De redovisar inte alltid hur de skaffat sig en viss bild. Som läsare vet man ofta inte hur vanligt förekommande ett visst mönster är i deras material. Detta kan kanske sägas vara en ovidkommande invändning, eftersom forskarna baserar sin analys på 'tendenser'. Det är likväl av intresse att veta om det till exempel är en eller femton män som står för en viss tendens. Man kan förresten undra om det är denna metod som har gjort att saker och ting faller så väl på plats i analysen. Har forskarna plockat fram de tendenser som passat det teoretiska perspektivet bäst? Man måste alltså se många inslag i analysen som spekulativa. Det är en uppgift för vidare studier att granska hållbarheten i påståenden och resonemang och rimligheten i deras analys. Boken innehåller sannerligen också massor av uppslag för vidare forskning!

Frågan om redovisningen av de empiriska grunderna är intressant också av ett annat skäl. Boken är av den karaktären att den främst torde få vetenskapligt orienterade läsare. För mig som forskare är det intressant att veta hur man kan bära sig åt för att studera till exempel den särskilda form av familjeinflytande som har identifierats i studien.

Jag undrar över analysens klassmässiga förankring. De tendenser Holter & Aarseth har funnit, bland annat den ökande familjeorienteringen och de ökande kraven på personlighet och hängivenhet i arbetslivet, verkar mest höra till medelklassens värld. Hur bilden ser ut i lägre skikt diskuteras föga. Beror det på att författarna ser medelklassen som föregångare, i vars spår de lägre skikten kommer att gå? Vi vet att de traditionella könsideologierna är starkare förankrade i lägre skikt. Det hade varit intressant med en diskussion kring tendenserna i de skikten. Man kan undra över vad som händer med männens familjerelationer där i dag, när både mäns och kvinnors jobb hotas, när lönegapet

mellan könen åter tycks öka, när välfärdsstaten hotas och familjeekonomin blir knappare.

Dessa och andra pågående samhällsförändringar aktualiserar för övrigt ett problematiskt drag i studiens övergripande perspektiv: determinismen. Holter & Aarseth placerar mäns ökade familjeorientering i det begynnande 'androgynatets' tid. Även om de framför argument för att denna början kommer att få en fortsättning så är det inget vi kan ta för givet.

Jag undrar över författarnas syn på social förändring. De argumenterar för att förändringar i mäns livssammanhang ofta går *före* förändringar i ekonomiska och politiska förhållanden. Men männens rörelse in i familjen har delvis sin grund i både faderns och de egna arbetsförhållandena. Och arbetsförhållandena tillhör ju den ekonomiska sfären (*samtidigt* som de tillhör livssammanhanget). Vad kommer då först? Styrkan i Holters och Aarseths analys är just att den visar hur sammansatt social förändring är, vilket komplicerat samspel mellan olika nivåer och sfärer som äger rum.

Boken ser vid första anblicken lättläst ut. Det är den dock inte, tycker jag. Jag har haft svårt att följa den röda tråden. Det beror nog delvis på rikedomen på beskrivningar, diskussioner, kategoriseringar och typologiseringar. Vissa teoretiska resonemang kan vara svåra att följa.

Till sist: det är synd att litteraturförteckningen inte är fullständig i en bok med så många intressanta referenser.

ARNE NILSSON
Sociologiska institutionen
Göteborgs Universitet

Derek Layder *New Strategies in Social Research.* Polity Press Cambridge, 1993.

Samhällsvetenskaplig *metodologi* är ett ämne som av någon anledning är relativt dåligt företrätt i den moderna samhällsvetenskapliga litteraturen. Vad som tillhör metodologins fält finns olika uppfattningar om men det specifika med detta fält kan kanske sägas vara att det konstitueras i spänningen mellan *vetenskapsfilosofi, samhällsvetenskaplig teori* och *forskningsmetodik*. Det råder idag knappast brist på litteratur inom dessa tre områden, men det är uppenbarligen svårare att finna bra metodologisk litteratur för sociologiutbildning och som vägledning i forskningspraktiken. *New Strategies in Social Research* utgör här ett be-

tydelsefullt bidrag till ett viktigt men eftersatt område. Låt mig direkt säga att jag av denna anledning, samt det faktum att jag sympatiserar med författarens grundläggande ansats och argumentation, är positivt inställd till boken.

Layder är verksam som sociolog vid univesitetet i Leicester. Han har tidigare skrivit en rad böcker och artiklar om bl a struktur-aktör problematiken inom sociologisk teori, om maktbegreppet, om *grounded theory*, samt om den filosofiska realismen. *New Strategies in Social Research* kan ses som ett försök att utveckla och tydliggöra metodologiska implikationer av de teoretiska och filosofiska resonemang han fört i tidigare arbeten. Ett av Layders grundläggande argument är också att filosofin och den grundläggande sociologiska teoribildningen kan och bör integreras i metodologiska strategier och empirisk forskning i betydligt större utsträckning än vad som ofta är fallet idag: "The arguments in this book endorse the view that philosophy has a more profound and substantial role to play in social analysis. In this sense philosphy and social research must be equal partners in social analysis" (*The Realist Image in Social Science*, 1990:171). "I have attempted to cross the divide between research methods on the one hand, and social theory on the other (or, put differently, between general theory and research evidence). This is because I believe very strongly that the lack of dialogue between these two specialisms is one of the most important problems that the discipline of sociology has to face." (*New Strategies in Social Research:* 199).

I *The Realist Image in Social Science* förs en mer filosofisk och teoretisk diskussion kring den kritiska realism som utvecklats av bl a Roy Bhaskar, Rom Harré, Russel Keat och John Urry. Layder delar i grunden denna realistiska position samtidigt som han genom en konstruktiv kritik söker bidra till dess utveckling. En grundtanke i denna realism är att kausala/förklarande analyser bör inriktas mot identifiering av kausala mekanismer och inte emiriska regelbundenheter. Layder kritiserar Harré för att han söker de kausala mekanismerna bakom sociala handlingar närmast uteslutande i människans intentionalitet och meningsskapande (se t ex Harré, 1979). I sina socialpsykologiska teorier tenderar Harré att betrakta socialt handlande som "self directed" och inte som påverkat av externa sociala strukturer. Sociala strukturer får betydelse bara då de kommer till uttryck i människors föreställningar. Harré hamnar i en form av fenomenologisk subjektivism och metodologisk individualism som inte kan förklara människors handlande i relation till mer varaktiga sociala strukturer och historiskt framvuxna sociala organisationer.

Layder framhåller att sociala strukturer och organisationer måste betraktas som mer självständiga objekt, med specifika egenskaper och

kausala mekanismer. Aktörers erfarenhter och intentioner är en viktig del i förklaringar av socialt handlande men vi kan inte sluta oss till strukturella samhälleliga förhållanden från analyser av mening, intentionalitet och interaktion. (Inom parentes kan här nämnas att Layder även argumenterat för att Giddens struktureringsteori, i sin ambition att transendera dualismen mellan struktur och aktör, hamnar i en position som innebär att aktörsperspektivet favoriseras genom att strukturer inte betraktas som relativt oberoende förhållanden som föregår individers handlande.) Här ligger Layders perspektiv nära Bhaskars "transformnational model of social activity' i vilken handlingar betraktas som reproduktion och transformation av varaktiga och redan existerande strukturer (Bhaskar, 1978a). En av Layder's viktigaste invändningar mot Bhaskar är att den tudelning i aktör och samhälle/social struktur som Bhaskar bygger sina resonemang på är alltför outvecklad och döljer sociala förhållanden som bör skiljas åt på grund av sina särskilda ontologiska egenskaper. Tudelningen skiljer inte individuellt och kollektivt handlande och inte heller situationell kontext och strukturell kontext. Layder argumenterar för en stratifierad social ontologi som inbegriper fyra nivåer: (1) Individer (intentionalitet, reflexivitet etc), (2) Kollektiv (gemensamma intressen, kollektiva handlingar etc), (3) "Situations" (social interaktion så som den är organiserad i olika situationer och sammanhang), samt (4) Strukturer (ekonomiska och sociala institutioner, maktstrukturer och grundläggande värdesystem).

I *New Strategies in Social Research* utvecklar Layder en "research map" som har sin grund i den stratifierade sociala ontologi som presenteras i hans mer filosofiska arbete. Ett övergripande syfte med denna "karta" är att den skall kunna vägleda en sociologisk analys som inte bara i teorin utan även i den empiriskt inriktade forskningspraktiken strävar efter att överbrygga gapet mellan makro och mikro. En viktig förutsättning för att vi skall kunna tydliggöra relationerna mellan makro och mikro är just att denna dualitet bryts ner i fler analysnivåer, nivåer som fångar *länkarna* mellan samhällsstruktur och individers erfarenheter och handlingar.

HISTORY

Research element	Research focus
CONTEXT	*Macro social organization* Values, traditions, forms of social and economic organization and power relations. For example, legally sanctioned forms of ownership, control and distribution; interlocking directorships, state intervention. As they are implicated in the sector below.
SETTING	*Intermediate social organization* Work: Industrial, military and state bureaucracies; labour markets; hospitals; social work agencies, domestic labour; penal and mental institutions. Non-work: Social organization of leisure activities, sports and social clubs; religious and spiritual organizations.
SITUATED ACTIVITY	*Social activity* Face-to-face activity involving symbolic communication by skilled, intentional participants implicated in the above contexts and settings. Focus on emergent meanings, understandings and definitions of the situation as these affect and are affected by contexts and settings (above) and subjective dispositions of individuals (below).
SELF	*Self-identity and individual's social experience* As these are influenced by the above sectors and as they interact with the unique psychobiography of the individual. Focus on the life-career.

"Research map" ur Layder (1993:72).

Det är självklart möjligt att ha invändningar mot den uppdelning som Layder gör, och argumentera för andra, fler eller färre nivåer. Jag menar dock att Layder tydliggör styrkan i sitt perspektiv. Han nöjer sig inte med att teoretiskt argumentera för den stratifiering han gör utan demonstrerar också "kartans" innehåll genom en rad exempel från mer eller mindre välkänd samhällsvetenskaplig forskning. Under rubrikerna "checklist for field research" presenteras sedan frågeställningar dels knutna till de specifika förhållandena på de olika analysnivåerna, dels till relationer mellan dessa. Resultatet blir en teoretiskt och empiriskt förankrad metodologisk vägledning som man kan ha stor nytta av vid

planeringen av studier, då vi söker nya vägar under pågående forskning, samt då vi granskar styrkan och begränsningarna i genomförd forskning. Som "kartan" antyder uppfattar Layder den historiska analysen som central i sociologisk forskning. Genom historiska analyser möjliggörs djupare förklaringar av det sociala livets olika aspekter. Detta ägnas ett särskilt kapitel i boken. Ett viktigt argument är här att vi på de olika analysnivåerna måste ta hänsyn till olika tidsperspektiv. "Face to face interactions", "Settings" och "Contexts" skiljer sig t ex åt med avseende på kontinuitet och varaktighet.

En grundläggande ambition som Layder har är att försöka visa hur mer generell och abstrakt sociologisk teori kan komma in i den konkreta forskningspraktiken. Hans egna förslag grundas i en kritisk analys av två inflytelserika forskningsstrategier inom sociologin, dels den sociologi som varit inriktad på att pröva "middle-range theories" inom ramen för en hypotetisk-deduktiv metod, dels den teorigenererande forskningsstrategi som vi finner i "grounded theory" (en konstruktiv kritik av *grounded theory* har Layder tidigare publicerat i *Journal for the Theory of Social Behaviour* 1982, den tidskrift där mycket av diskussionen kring den kritiska realismen först). Den första strategin karakteriseras av följande: Forskning består framför allt i att testa teorier som är tillräckligt konkreta för att vi ur dessa skall kunna härleda empiriskt prövbara hypoteser. Teorier knyts till empiri via deduktion och operationalisering. Eftersom teorierna antas handla om empiriska regelbundenheter består prövningen av dessa i att kvantifiera variabler, vanligen i representativa urval. Teoretiska begrepp antas vara möjliga att översätta till empiriska indikatorer som kan mätas med precision. Mer generell abstrakt teori betraktas som spekulativ då den inte är 'prövbar' i denna bemärkelse. Layder tillskriver denna hypotesprövande metodologi betydelse inom samhällsvetenskaplig forskning men hävdar samtidigt att den inbegriper fundamentala begränsningar. Den bortser från att empiriskt grundad teorigenerering bör utgöra ett centralt moment i den ordinära forskningspraktiken. Den bortser också från förklaringskraften i mer generella teorier vilka inte refererar till empiriska data på samma sätt som "middle range theories". Generella teorier kan inte göras avhängiga observerbara regelbundenheter. Deras giltighet är mer beroende av i vilken utsträckning de bidrar till djupare förståelse av empiriska data, till kunskap om underliggande strukturer och processer. Generella teorier har också betydelse som vägledning vid utveckling av mer substantiell teori.

Grounded theory presenterar Layder som ett viktigt komplement till den hypotesprövande forskningen. Medan den senare vägleds av teoretiska antaganden som föregår själva forskningsprocessen tar *grounded theory* teorigenereringen på allvar. Styrkan i denna strategi är att den

visar vägen bort från en forskning där empiriska förhållanden förklaras utifrån på förhand antagna teoretiska utgångspunkter, en forskning som riskerar att bli förutsägbar och utan större överraskningar. Genom *grounded theory* ifrågasätts också den enligt Layder alltför vanliga föreställningen att teoriutveckling är något som bör vara förbehållet en särskild grupp av samhällsvetare. En av Layders avgörande invändningar mot *grounded theory* är att det i denna metodologi, liksom i den hypotesprövande metodologin, finns en stark empiristisk tendens. "... grounded theory is limited in its focus on, and penetration of the social world by insisting that its concepts exclusively emerge out of the observed data of research and that they should directly represent the perspectives and behaviour of the people being studied. Such a focus can not tell us about the mechanisms which may exist below the observable, sensorily detectable surface and which contribute to the formation of the observable features". Kritiken mot den empiristiska tendensen är här samtidigt en kritik mot vad Layder uppfattar som en överbetoning av det induktiva. Kanske överbetonar Layder själv det induktiva draget i *grounded theory*. Strauss (1987) har ju t ex argumenterat för att detta är en punkt där *grounded theory* blivit missuppfattad. Oavsett hur vi här tolkar Glaser och Strauss, som förespråkare för ett induktivt arbetssätt eller inte, kvarstår dock att den metodologi de utvecklat primärt är en vägledning i hur vi via kodning av data, sortering, komparation, etc, kan utveckla teorier vars giltighet avgörs av hur väl de förmår ta hänsyn till, kartlägga och täcka in komplexiteten i den konkreta sociala verkligheten. Layders diskussion kring *grounded theory* landar i ett förslag till utveckling av denna forskningsstrategi. Dels betonas att sociologisk forskning bör ta större hänsyn till makrostrukturer och inte stanna vid analyser av social interaktion som ofta varit fallet då denna metodologi tillämpats. Dels diskuteras hur generell teori, substantiell teori och empirisk analys kan relateras till varandra.

Ett av de mest centrala begreppen inom den kritiska realismen är "power". Begreppet har dels tillskrivits en filosofisk och vetenskapsteoretisk innebörd i argumentationen för att kausalitet refererar till verksamma kausala krafter – "causal powers" – och inte till empiriska regelbundenheter (Bhaskar, 1978b). Dessutom har ett flertal teoretiker inspirerade av den kritiska realismen betraktat maktbegreppet som ett centralt substantiellt begrepp i den sociologiska analysen (t ex Layder, 1985; Isaac, 1988). I *New Strategies in Social Research* argumenterar Layder för att makt är en så grundläggande dimension i det sociala livet (oavsett om det handlar om storskaliga samhälleliga processer, mellanmänskliga relationer i vardagslivet eller individers handlingskraft) att analyser av makt bör integreras i de forskningsstrategier som tillämpas inom samhällsvetenskap. "The diversity of forms of power, its ever-

present character and its ubiquitous nature require that researchers are equipped to deal with it on a routine basis" (s 151). En realistisk ansats innebär enligt Layder att vi som forskare bör vara uppmärksamma på hur olika typer av maktmekanismer och maktrelationer kommer till uttryck på de olika analysnivåer som presenteras i hans "research map". Layder framhåller särskilt betydelsen av att vara uppmärksam på att många former av makt och dominans påverkar människors liv utan att detta blir direkt synligt i öppna konflikter och tydlig maktutövning. Vissa former av makt är inbyggda i organisationer och strukturer som påverkar människors vardagsliv och handlande på ett subtilt och ofta svåridentifierat sätt.

Layder har höga ambitioner med sin nya bok. I inledningen säger han sig vilja bidra till att överbrygga något av gapen mellan kvantitativa och kvalitativa metoder, teorigenererande och teoriprövande forskning, samt mikro- och makroanalyser. Han vill samtidigt föra in makt, historia och generell teori som centrala komponenter i vad som presenteras under den i sig ambitiösa titeln *nya* strategier inom samhällsvetenskaplig forskning. Layder kommer olika långt i dessa ambitioner. Det viktiga och nya med boken är enligt min mening det faktum att den ger mycket *metodologisk* vägledning till en samhällsvetenskaplig praktik där frågor om relationerna mellan icke reducerbara *analysnivåer* och *abstraktionsnivåer* hela tiden står i centrum. Styrkan är också att Layder förankrat sina metodologiska resonemang i filosofi och samhällsvetenskaplig teori, samt att han demonstrerar sina metodologiska riktlinjer rikligt med väl valda exempel från samhällsvetenskaplig forskning. Genom denna ansats förs de principiella diskussionerna på den nivå där de bör föras – på en metodologisk, epistemologisk och ontologisk nivå. I linje med detta ifrågasätter Layder den ofta förekommande tudelningen mellan kvalitativ och kvantitativ forskning och framhåller att vi istället bör sträva efter att på ett flexibelt sätt integrera olika datainsamlingsmetoder och använda såväl kvalitativa som kvantitativa data. Resonemangen som förs kring metoder och analystekniker blir samtidigt mindre utvecklade i boken. Till de mest slående begränsningarna i boken hör som jag ser det att Layder inte i någon egentlig mening tar upp sådana metodologiska begrepp som kausalitet, förståelse och tolkning, begrepp som stått i centrum för den diskussion som förts inom den kritiska realism som Layder knyter an till. De metodologiska implikationerna av det realistiska perspektivet på kausalitet har på ett ingående och mycket bra sätt behandlats av Sayer (1984), vars bok för övrigt kom ut i ny omarbetad upplaga 1992. Av någon anledning refererar Layder överhuvudtaget inte till Sayer, vilket är märkligt med tanke på att de har mycket likartade ambitioner med sina böcker. Sayer har också betydligt mer att säga om abstraktionsproblematiken, och förhållandet mellan teori och

empiri, inom den samhällsvetenskapliga analysen. Detta är centrala teman i Layders bok och man skulle önska att han i vissa fall fördjupat diskussionen om exempelvis hur generell teori skall relateras till empiriska data i stället för att gång på gång återkomma till ganska svepande formuleringar om att detta bör eftersträvas. För den som är intresserad av den kritiska realismens metodologiska implikationer representerar Sayers och Layders böcker viktiga bidrag som snarast kan sägas komplettera varandra.

LITTERATUR

Bhaskar, R (1978a), 'On the Possibility of Social Scientific Knowledge and the Limits of Naturalism'. *Journal for the Theory of Social Behavior*. 8, 1–28.
Bhaskar, R (1978b), *A Realist Theory of Science*. Sussex: The Harvester Press.
Harré, R (1979), *Social Being*. Oxford: Basil Blackwell.
Isaac, J (1988), *Power and Marxist Theory: A Realist View*. NY: Cornell University Press.
Layder, D (1982), Grounded Theory: A Constructive Critique'. *Journal for the Theory of Social Behavior*. 12, 103–123.
Layder, D (1985), 'Power, Structure and Agency'. *Journal for the Theory of Social Behavior*. 15, 131–149.
Layder, D (1990), *The Realist Image in Social Science*. London: Macmillan.
Sayer, A (1984), *Method in Social Science. A Realist Approach*. London: Hutchinson.

MATS EKSTRÖM
Sociologiska institutionen,
Högskolan i Örebro

Carl le Grand, Ryszard Szulkin & Michael Thålin (red.), *Sveriges arbetsplatser – organisation, personalutveckling, styrning*, SNS Förlag 1993.

Hur mycket vet vi om de svenska arbetsplatserna? Trots att forskning om arbetslivet haft en betydligt starkare ställning i Sverige än i de flesta andra industriländer har kunskaperna om våra arbetsplatser varit bristfälliga. Frågor om arbetslivets kvalitet har i hög grad fått stå tillbaka för frågor om kvantitet. Siffror om sysselsättning, arbetslöshet, arbetstidens längd, övertidsarbete etc är lätt tillgängliga och samlas kontinuerligt in, medan kunskapen är långt mer begränsad om vad som påverkar våra möjligheter att utvecklas i arbetet; hur hierarki eller decentralisering påverkar de anställdas befordringschanser; omfattningen av nya lönesystem; vilken roll den fackliga organisationen spelar för regelstyrning eller flexibilitet i jobbet; hur mans- respektive kvinnodominans på arbetsplatsen påverkar karriärmöjligheterna, etc.

Till viss del sammanhänger okunskapen med rent metodologiska svå-

righeter. Det ligger i sakens natur att arbetslivets kvalitet är svårare att omsätta i statistiska mått än t ex data om arbetslöshet eller övertid. Men en viktigare förklaring är nog att sådant som gäller arbetets innehåll inte riktigt passar in i den professionella struktur som råder inom arbetsmarknadens organisationer, och därmed inte efterfrågas. På såväl arbetsgivar- som löntagarsidan innebär det högre status att vara löneförhandlare än att t ex syssla med medbestämmandefrågor, för att inte tala om så materiellt lättviktiga ting som exempelvis kultur i arbetslivet.

Ett stort steg framåt i forskningen om arbetslivets innehåll har nyligen tagits genom boken *Sveriges arbetsplatser – organisation, personalutveckling, styrning* (SNS förlag, 1993, red. av Carl le Grand, Ryszard Szulkin och Michael Tåhlin). Boken bygger på den arbetsplatsundersökning som 1991 genomfördes av Institutet för social forskning (SOFI) och sociologiska institutionen vid Stockholms universitet. Materialet är baserat på intervjuer med chefer vid ca 2000 arbetsplatser, statistiskt representativa för alla arbetsställen i Sverige med minst 10 anställda. Urvalet av arbetsplatser har gjorts via uppgifter i Levnadsnivåundersökningen 1991, och därmed ges intressanta möjligheter att länka ihop fakta om individer med fakta om deras arbetsplatser.

Redaktörerna för boken noterar inledningsvis att de anställda alltmer sällan byter arbetsgivare och att därför förhållandena på arbetsplatsen blir allt viktigare för individernas levnadsvillkor och möjligheter. Decentraliseringen av förhandlingssystemet under 1980-talet har ytterligare ökat vikten av att hålla reda på vad som händer vid de enskilda arbetsplatserna vad gäller arbetsvillkor och de anställdas utvecklingsmöjligheter.

Under senare år har den ekonomiska och samhällsvetenskapliga forskningen alltmer uppmärksammat de s k interna arbetsmarknaderna, dvs tendensen hos de anställda att göra karriär inom ett företag snarare än genom att byta arbetsplats. Ett gemensamt drag i flera av bokens uppsatser är betoningen av bindningar mellan personalen och arbetsgivaren. I hög grad sammanhänger dessa bindningar med en omfattande internutbildning vid företagen. Anställningstiderna är klart längre för anställda med företagsspecifik kompetens, visar Anders Björklund och Håkan Regnér i ett av bokens kapitel. Internutbildningen är en utbildningsform som också har blivit allt vanligare, i varje fall under den period som författarna studerat (1986–1990). Allmänt sett deltar årligen nästan hälften av alla anställda i någon form av internutbildning, men skillnaderna är betydande mellan SACO, TCO- och LO-medlemmar, med de sistnämnda en god bit efter sina tjänstemannakolleger. Och utbildning i arbetet lönar sig: först genom att man – till skillnad från annan utbildning – i allmänhet behåller sin lön medan studierna pågår, sedan genom att utbildningen leder till bättre avancemangsmöjligheter.

Företagen kan, genom att binda de anställda till sig, kontrollera åtminstone en av de många osäkerhetsfaktorer de står inför. Omgivningen – konkurrens, teknologiförändringar, fackliga organisationers krav på inflytande etc – är för många företag en källa till bekymmer. Den internationella organisationsforskningen har länge intresserat sig för den påverkan som externa faktorer har för organisationernas interna uppbyggnad, och för deras benägenhet att t ex formalisera och byråkratisera sina rutiner.

Detta är ett viktigt forskningsområde som får en god belysning i boken. I en intressant uppsats rapporterar Ryszard Szulkin resultat som antyder att den gängse mediadiskussionen om decentraliseringens fördelar är alltför förenklad. Byråkrati och decentralisering brukar exempelvis ses som motpoler. Szulkins forskning ger vid handen att ju större en organisation är, dess mer byråkratiserad och regelstyrd är den: men den är samtidigt mer decentraliserad i sitt beslutsfattande. För den enskilde anställde, som kanske får mer av s k resultatansvar lagt på sig, är det alls inte säkert att detta leder till en friare och självständigare arbetssituation, om samtidigt arbetet blir mera regelstyrt.

Arbetsplatser, där ledningen också är ägare – dvs entreprenörsledda företag – har i allmänhet en låg grad av byråkratisering. Arbetsledningen verkar använda direkta och okomplicerade metoder, samtidigt som den behåller de övergripande besluten för sig själv. Detta förenas uppenbarligen ofta med att kontrollen över arbetsuppgifter och arbetsmetoder ofta delegeras till arbetsledare på lägre nivåer eller till de anställda själva. Rent allmänt hör det f ö till ovanligheten att chefer håller uppsikt över de anställda när dessa utför sitt arbete.

Innebär närvaron av en facklig organisation att arbetsplatsen blir mer regelstyrd? På denna punkt lämnar Szulkins undersökning ett entydigt besked: precis så är det. Formalisering av olika regler och rutiner är en konsekvens av förhandlingar mellan parterna, och finns det ett fackligt arbetsplatsombud på arbetsplatsen är också arbetsplatsen mera styrd av formella regler. Detta innebär emellertid inte att arbetet därmed också skulle hindras. Hälften av arbetsplatsrepresentanterna menar nämligen samtidigt att fackets medverkan i besluten leder till bättre beslut för verksamheten. Här finns intressanta variationer mellan branscher: facket är väl accepterat inom undervisning, bank och transport men har större svårigheter att göra sig gällande inom t ex handel och byggnadsindustri, med verkstadsindustrin däremellan.

En annan viktig fråga, som uppkommer i samband med diskussionen om arbetets och arbetsplatsens kvalitet, gäller möjligheterna till utveckling i jobbet. Såväl för den enskildes arbetstrivsel som för det allmänna klimatet på arbetsplatsen är det viktigt att jobbet inte upplevs som statiskt och stängt. Det bör vara möjligt att dels göra jobben in-

tressantare genom att bredda dem, dels ge den enskilde möjligheter till befordran. I ett av bokens avsnitt behandlar Carl le Grand frågan om karriär- och utvecklingsmöjligheter på de interna arbetsmarknaderna.

Resultaten visar att arbetsplatserna inom vård- och utbildningssektorerna ligger en god bit efter branscher som industri, handel och – i synnerhet – bankerna. Såväl vad gäller personalutveckling som befordringsmöjligheter intar banksektorn en särställning. Affärsdrivande verksamheter verkar allmänt ge bättre möjligheter till utveckling på jobbet än de icke affärsdrivande. Den offentliga sektorn ligger sämre till; utvecklingsmöjligheterna för de anställda minskar dessutom med ökande storlek hos organisationen.

Ett av arbetsplatsundersökningens allra tydligaste resultat gäller skillnaden mellan mans- respektive kvinnodominerade arbetsplatser. Ju större andelen kvinnor är på en arbetsplats, dess mindre är utvecklings- och befordringsmöjligheterna för personalen. Brytpunkten ligger kring 50 procent. Är kvinnoandelen i organisationen större än så minskar chanserna till personalutveckling och befordran dramatiskt. Och inte bara för kvinnorna: även de män som jobbar inom kvinnodominerade yrken har sämre karriär- och utvecklingschanser. Skillnaderna kvarstår också om man jämför arbetsplatser inom samma näringsgren. Även om t ex banker allmänt sett erbjuder bättre utvecklingschanser än vården slår 'kvinnoeffekten' igenom också på de förra.

"Riv pyramiderna!" utropade dåvarande SAS-chefen Jan Carlzon för några år sedan. Slagordet blev ett av 80-talets bevingade ord och en kommersiell ledstjärna för åtskilliga konsulter och företagsutvecklare. En arbetsplats med många beslutsnivåer och mellanled kom allmänt att ses som mindre kreativ och utvecklande än en icke-hierarkisk organisation. Hur förhåller det sig då med detta? Arbetsplatsundersökningen lämnar åtskilligt material som starkt ifrågasätter denna konventionella visdom. Till att börja med är hierarkin bra för rörligheten. Den enkla, men i Carlzon-yran förbisedda, sanningen är att befattningsstegar ger möjlighet till klättring mellan befattningar. Sådana befattningsstegar blir, som Carl le Grand påpekar, negativa först om de förhindrar samarbete mellan de anställda, och så behöver inte vara fallet. För det andra finns det en tydlig tendens till att karriärrörlighet förekommer tillsammans med andra utvecklingsmöjligheter på arbetsplatsen, och att arbetsplatser med många nivåer ger fler möjligheter till personalutveckling.

En liknande slutsats dras av Christofer Edling och Åke Sandberg i ett annat av bokens bidrag. De visar att ett nytänkande när det gäller nya former för företagsledning mycket väl kan samvariera med hierarkisk organisationsform. Kvalitetscirklar, utvecklingsgrupper, decentraliserat resultatansvar, nya lönesystem etc är inslag som idag är vanliga inom så-

väl privat som offentlig sektor, men de förefaller inte ha något alls att göra med organisationens grad av hierarki. Detta är, menar jag, föga förvånande. Hierarkin som organisationsform är kopplad till organisationens storlek, transaktionskostnader, mobiliseringsbehov och andra svårpåverkbara faktorer och kan inte opereras bort, ens av arméer av managementkonsulter. Hierarkin kommer att vara med oss även i framtiden, men vi behöver fördenskull inte ge upp hoppet om att förbättra organisationerna; det finns många vägar att utveckla arbetet även inom pyramiderna.

Det är av utrymmesskäl inte möjligt att göra detaljkommentarer till samtliga bidrag i boken, vilket jag beklagar. Michael Tåhlin skriver t ex ingående om distinktionen mellan enkel och byråkratisk kontroll på arbetsplatserna: grundhypotesen är att det råder samstämmighet mellan marknadsnärhet och enkel kontroll, medan byråkratisk kontroll sammanhänger med bl a brist på alternativa marknadspartners, med svårigheter att efterleva kontrakt, och med hög svårighetsgrad hos de anställdas uppgifter. Empirin stöder i huvudsak antagandena, även om tolkningen kompliceras bl a av att åtskilliga arbetsplatser tillämpar bägge typerna av kontroll. Christofer Edling behandlar sjukfrånvaron och dess sammanhang med olika egenskaper hos arbetsplatsen. Svag kontroll av arbetskraften – dvs låg grad av formell och teknisk styrning – kombinerad med starka bindningar till arbetsgivaren – mätt i bl a graden av senioritet i anställningen – ger lägre sjukfrånvaro. Yrken inom undervisningssektorn har t ex påtagligt låg sjukfrånvaro (2.9 proc jämfört med 4.7 i verkstadsindustrin och 5.1 i övrig industri). Ett avslutningskapitel om arbetsplatsstruktur och löner av le Grand, Szulkin och Tåhlin tar återigen upp bindningen mellan arbetsgivare och anställda. Företag som tillämpar noggranna procedurer vid rekrytering, och som kännetecknas av långsiktiga anställningsförhållanden, tenderar att ha högre relativlöner än andra.

Den bild av arbetslivet som framtonar ur boken Sveriges arbetsplatser är inte alldeles entydig, men en del sammanfattande saker kan sägas. Bindningen till arbetsplatsen och arbetsgivaren ökar, och incitamenten för en fortsatt sådan bindning är starka. För arbetsgivaren innebär en stabil, internutbildad arbetsstyrka att åtminstone ett osäkerhetsmoment i produktionen reduceras, sökkostnaderna för arbetskraften kan hållas nere, och vissa andra vinster som t ex lägre sjukfrånvaro kan uppnås. Den anställde tjänar på att vara arbetsplatsen trogen, ty det är där han eller hon har möjligheter att kvalificera sig vidare utan att dra på sig extra utbildningskostnader; i synnerhet gäller detta tjänstemän på hög- och mellannivå.

Arbetsklimatet blir ofta mer regelstyrt i takt med att organisationerna ökar i storlek. Den utlokalisering av ansvaret till lägre nivåer som sam-

tidigt ofta sker innebär inte nödvändigtvis någon lättnad för den enskilde anställde: ofta förhåller det sig tvärtom. Den fackliga organisationen erbjuder fortfarande en stark förhandlingsmässig motpol till arbetsgivaren – och är i allmänhet uppskattad för detta av såväl arbetsgivaren som de anställda – men har, just på grund av sin formella ställning som motpart, begränsade möjligheter att ta initiativ till nya arbets- och ledningsformer. Sådana initiativ kommer istället från arbetsgivaren. Repertoaren spänner över ett brett fält från kollektiva kvalitetscirklar till individuellt flexibel lönesättning och fungerar som en ytterligare förstärkning av banden mellan arbetsgivaren och den anställde. Allra tydligast blir denna bindning i de mindre, entreprenörsledda företagen, där arbetsgivaren själv övervakar den dagliga produktionen.

De invändningar man kan ha mot *Sveriges arbetsplatser* ligger främst på det stilistiska planet. En ganska stor grupp författare samsas om ett litet utrymme, där de trängs om att behandla många viktiga frågor. Den lösning som författarna funnit på detta problem ligger i en strikt disposition av kapitlen. De följer standardmallen för artiklar i vetenskapliga tidskrifter: (1) genomgång av relevanta teorier, (2) hypotesformulering, (3) hypotestestning med presentation av data, (4) kort sammanfattande diskussion. Läsvänligheten är inte precis bedövande, vilket är synd med tanke på bokens betydelse. Visserligen kan ingen läsare begära att en bok av det här slaget skall bjuda på underhållning, men det skulle inte skadat med några tiotal sidor extra av syntes, sammankoppling av kapitlen och en samlad kritisk återblick på existerande internationell forskning. Det rör sig ju här om ett tämligen unikt projekt, baserat på data av anmärkningsvärt hög kvalitet. En något högre ambitionsnivå vad gäller resultatens betydelse för aktuell organisationsforskning och för den svenska debatten om arbetslivets innehåll hade inte skadat.

Det är också en brist att produktivitetsdata saknas. De uppgifter som finns på denna punkt utgörs av chefernas bedömningar av den egna arbetsplatsens prestationer, jämfört med andra arbetsplatser där samma slags verksamhet förekommer. Dessa bedömningar är en ganska svag grund att stå på och skulle behövt kompletteras av, och jämföras med oberoende och mer hårdföra ekonomiska data om resursutnyttjande, budgetutfall m m.

Emellertid: Boken *Sveriges arbetsplatser* och det material den bygger på är en utomordentlig källa till kunskaper om arbetslivets innehåll och om villkoren för arbetslivets förändring. Materialet kan också bilda basen för en återkommande lägesrapportering om tillståndet på de svenska arbetsplatserna, och utgör därmed ett viktigt komplement till den övriga arbetsmarknadsstatistiken. Dock drabbas man av blandade känslor inför den verklighet som boken skildrar. De goda nyheterna

gäller dem som har ett arbete: deras arbetsgivare verkar se dem som alltmer värdefulla och svåra att ersätta genom nyrekryteringar utifrån. De dåliga nyheterna är att den som är arbetslös, men hoppas på arbete, troligen får det allt svårare att hitta en fast anställning.

BENGT ABRAHAMSSON
Arbetslivscentrum
Stockholm

Jörgen Nissen: *Pojkarna vid datorn. Unga entusiaster i datateknikens värld.* Stockholm/Stehag: Symposion Graduale 1993.

Under 1980-talet har det skett stora förändringar inom internationell och svensk ungdomsforskning. Istället för att koncentrera sig på ungdom som problemkategori, har allt fler forskare börjat studera hur ungdomar använder sig av och utformar kulturen. Nissen har valt att studera dataintresserade ungdomar, dvs en grupp som ofta betraktas som skötsamma och oproblematiska. Inledningsvis frågar sig Nissen om vi genom att studera dessa ungdomar kan lära oss något om samhällsförändring och teknik eller om de är att betrakta som en extrem grupp.

Det övergripande syftet med Nissens avhandling är att beskriva och förstå svenska dataintresserade ungdomar. Inledningsvis presenterar han dels ett antal mer specifika frågor, dels fyra mer övergripande frågeställningar. Skillnaden mellan de mer specifika och de övergripande frågeställningarna är att de förra har en mer deskriptiv karaktär och de senare en mer analytisk inriktning. De fyra övergripande frågeställningarna är: 1) På vilket sätt återverkar dataintresset på individernas övriga tillvaro nu och i framtiden? 2) Vad består fascinationen av, vad närs den av, hur kan den förstås och vad är teknikens roll? 3) Finns det en tendens i denna grupp av ungdomar att isolera sig och är det förknippat med olika typer av risker att upprätthålla ett dataintresse? och 4) Är de olagliga aktiviteterna ett resultat av något annat än en fascination inför tekniken och finns det en utvecklad etik hos de dataintresserade?

I den första delen av boken presenterar och diskuterar Nissen bl a kulturbegreppet och tidigare forskning om dataintresserade ungdomar. När man läser Nissens genomgång av den litteratur som behandlar dataintresserade ungdomar och hackers, får man intrycket att en stor del av den tidigare forskningen framför allt har handlat om de negativa konsekvenserna av detta intresse. I den tidigare forskningen har man bl a beskrivit hur bristen på kontroll över den egna tillvaron kompenseras ge-

nom dataanvändningen. Dataanvändningen har också liknats vid drogmissbruk. Det förekommer emellertid även en mer nyanserad bild av denna ungdomskultur, där man bl a differentierar mellan olika typer av datoranvändare, beskriver datafantastens vardagskulturella praxis och behovet att stärka den egna kompetensen och självkänslan.

I den andra delen av boken presenterar Nissen en bred och mycket välskriven överblick över hackerkulturens historia, föreningar och sammanslutningar för dataintresserade, datorbaserad kommunikation och hemdatortidskrifter. Av speciellt intresse i denna del av boken är Nissens diskussion av tre olika teman som berör etikfrågor, olaglighet och anknytningar till alternativrörelser. Etiken rymmer sådana teman som misstro mot auktoriteter, sökandet efter det goda livet och tron att människor bör bedömas utifrån sin förmåga och sina prestationer. Ett genomgående tema i denna dataetik och i hackermyten är bilden av den lille och rättfärdige mannen som trotsar makthavarna. När det gäller den olagliga verksamheten konstaterar Nissen att uppfattningen om vad hackers gör och omfattningen av vad de ställer till med uppvisar stora variationer beroende på bedömaren. Av många betraktas hackern som en hjälte som trotsar systemet och som utgör en effektiv motståndare till det totalitära kontrollsamhället. Nissen menar också att det funnits tendenser till att utveckla alternativa framtidsvisioner baserade på datorteknik.

Datorbaserad kommunikation innebär enligt Nissen delvis ett nytt sätt att kommunicera. Ungdomar får möjlighet att kommunicera med människor som befinner sig på avlägsna platser i det fysiska rummet. För ungdomarnas del möjliggör denna typ av kommunikation skapandet av frizoner och upprättandet av en relativ autonomi. Den elektroniska posten innebär möjligheter att kommunicera med olika människor och utveckla vänskapsförhållanden (jfr brevvänner). Utvecklandet av denna typ av kommunikation innebär inte nödvändigtvis att ungdomar isoleras, utan snarare att det öppnas möjligheter för utformandet av nationella kontaktnät.

I den tredje delen av boken redovisas huvudparten av författarens eget empiriska material. Detta består dels av två enkätundersökningar, dels av ett antal kvalitativa porträtt. Enkätundersökningen genomfördes i tre led: en provenkät, en generell enkät riktad till 1 100 gymnasieelever spridda över landet och på olika linjer, och en enkät som riktades speciellt till dataintresserade gymnasieelever (340 elever). I resultatredovisningen framkommer bl a att de som är uttalat dataintresserade i mindre utsträckning än övriga ägnar sig åt estetiska aktiviteter, motion i allmänhet och lagsporter i synnerhet. Dataintresse korrelerar istället positivt med ett intresse för fysik, matematik och elektronik. Nissen menar emellertid att flera faktorer påverkar möjligheterna att genomföra

en adekvat jämförelse mellan datorintresserade och övriga. Denna grupp är svår att definiera och avgränsa och tenderar att bli så liten att värdet av de funna skillnaderna är svårt att uppskatta. Nissen väljer därför genom ett strategiskt urval ut femton pojkar som deltar i olika typer av "datorkulturer". Intervjuerna används för att konstruera tre olika porträtt. Denna konstruktion har skett genom att Nissen delat in personerna i tre olika idealtypiska kategorier och därefter av flera personers svar bildat ett sammansatt personporträtt. De citat som redovisas vid de konstruerade personporträtten är således hämtade från flera olika personer. De tre grupperna – medborgaren, proffset och besökaren – har olika statuspositioner i de dataintresserades mikrovärld. utifrån porträtten kan man sedan urskilja tre olika datakarriärer. Medborgaren kan t ex tänka sig ett arbete med anknytning till data, men inte att arbeta som programmerare, medan proffset redan har påbörjat en karriär inom databranschen.

I den avslutande delen av avhandlingen diskuterar Nissen resultat och metod. Han menar att en intensiv dataanvändning visserligenkan ha negativa psykologiska och sociala konsekvenser, men att denna mikrovärld innehåller en rad olika möjligheter till positiv interaktion och utvecklandet av en positiv självbild. De dataintresserade är inte några unga sociala enstöringar, utan tonåringar som förbereder sig för sin egen framtid. Mikrovärlden utgör också ett informellt utbildningssystem. Enligt Nissen ägnar sig inte svenska dataintresserade ungdomar i allmänhet åt olaglig verksamhet – förutom kopiering av programvara. Avslutningsvis diskuterar Nissen bilden av datateknikens domptörer. Historien om dataintresserade och hackers har idag blivit till en modern myt och en fascination inför de människor som kan hantera den moderna tekniken. Enligt Nissen är också de dataintresserade ungdomarna delaktiga i utformandet av denna mytbildning.

Pojkarna vid datorn ger en mycket bred och omfattande bild av dataintresserade ungdomar och deras vardagsverklighet. Nissen använder på ett skickligt och nyanserat sätt sitt material för att undersöka de olika frågeställningar som presenteras i början av boken. Han bidrar också till ifrågasättandet av en del av de existerande mytbildningarna om dataintresserade ungdomar i allmänhet och i synnerhet hackers. Studien fyller väl syftet att vara en bred och omfattande kartläggning av ett fält där det saknas sådana studier. Jag har emellertid några mer övergripande teoretiska och metodologiska invändningar mot studien.

För det första saknas det en mer övergripande teoretisk diskussion. I kapitel två diskuterar Nissen sådana begrepp som kultur, delkultur, subkultur, motkultur och modernisering. I detta avsnitt utgår han i stor utsträckning från Jürgen Habermas och Thomas Ziehe. Dessa resonemang leder emellertid inte till någon fördjupad teoretisk förståelse. Jag

saknar även en teoretisk genomgång och analys av den litteratur som behandlar relationen mellan samhälle och ny teknik. Avsaknaden av en gedigen teoretisk genomgång och analys bidrar till att ge avhandlingen en deskriptiv karaktär. Nissen skriver själv att: "Uppläggningen av föreliggande arbete med ett flertal olika delstudier orsakar problem med beskrivningens och analysens djup." Jag anser snarare att detta problem handlar om en svag teoretisk och analytisk ansats. Visserligen är det adekvat att beskriva de dataintresserade ungdomarnas kultur, men detta hindrar inte att man som forskare använder sina teoretiska redskap för att skapa en fördjupad förståelse för denna kultur. Ett flertal av de frågor som Nissen berör är också av stort intresse i en diskussion av den senmoderna kulturen och identiteten.

För det andra anser jag att kombinationen av en kvantitativ och en kvalitativ ansats är fruktbar, men det finns vissa brister i Nissens sätt att redovisa urval, bortfall och resultat. Jag saknar en något mer stringent redovisning och diskussion av metod. Vidare är jag mycket tveksam till konstruktionen av de tre porträtten. Det är helt adekvat att dela in individer i olika grupper, men jag ställer mig tveksam till om det är speciellt fruktbart att konstruera *individer* av grupper. Det som är speciellt med en grupp av individer är att det skapas en speciell dynamik och kultur, men genom att konstruera "porträtt" frånhänder man sig möjligheten att analysera dessa gruppmekanismer.

Om man skall bedöma avhandlingen utifrån intentionen att vara en omfattande beskrivning av dataintresserade ungdomars kultur och vardagsliv fyller den väl sitt syfte. Om man däremot utgår från att författaren vill presentera en analys av dessa fenomen och på ett mer djupgående sätt besvara sina frågeställningar uppvisar avhandlingen vissa brister. Trots detta vill jag varmt rekommendera avhandlingen till läsning. Den är mycket välskriven och ger en god bild av dataintresserade ungdomar.

THOMAS JOHANSSON
Sociologiska institutionen
Göteborgs universitet

Sven-Erik Olsson: *Kvinnor i arbete och reproduktion – Havandeskapspenningens tillämpning*, Bokbox förlag, Lund 1993.

Inledning

Havandeskapspenningen, som tillkom 1980, är inte något betydande socialpolitiskt program varken kostnadsmässigt eller administrativt. Avsikten med ersättningen är att göra det möjligt för kvinnor med fysiskt krävande arbete att vara borta från arbetet före födseln. Den infördes för att rätta till den orättvisa som fanns genom att kvinnor i vissa yrken tvingades utnyttja antingen sjukpenning eller föräldraledighet under graviditetens slutskede. Klassperspektivet är därmed centralt, men havandeskapspenningen berör också reproduktionens villkor och villkoren för kvinnors förvärvsarbete.

Havandeskapspenningen ger rätt för havande kvinnor att vara borta från jobbet i maximalt 50 dagar före födseln. Rätten beror på om kvinnan har ett fysiskt krävande arbete eller om hon kan demonstrera s k särskilda besvär eller om det föreligger risk för skador på fostret. Avhandlingen pekar på en rad intressanta förhållanden som ledde till att lagen infördes. Det första gäller den snabba reformtakten. Redan efter några månader tillsattes den första utredningen för att ändra den. De viktigaste ändringarna gällde tillägget av s k särskilda skäl, avskaffandet av krav på läkarintyg och tillägget om skydd för fostret. Ett annat intressant faktum rör försäkringsadministrationens hantering av reformen. Försäkringskassorna var genomgående skeptiska till förmånen på grund av den mer skönsmässiga bedömningen i jämförelse med andra försäkringsområden och svårigheterna att hålla isär sjukdom från arbetsrelaterade behov av havandeskapspenning.

I en undersökning av Riksförsäkringsverket från 1980 framkom att bara en liten del av de gravida kvinnorna utnyttjade havandeskapspenningen, och att variationen var stor mellan olika yrkesgrupper. I en senare studie visade Riksförsäkringsverket dock att andelen gravida kvinnor som fått havandeskapspenning tredubblats mellan 1980 och 1990 och nu uppgår till omkring en tredjedel. En kritisk granskning genomfördes 1981/82 av Calleman m fl (1984). Undersökningen, som alltså genomfördes i reformens barndom, byggde på s k kvalitativa intervjuer med kvinnor i olika branscher. Författarna var mycket kritiska till havandeskapspenningen i allmänhet och menade att kvinnorna inte får sin rättmätiga ledighet från ett slitigt arbete. Det är svårt att söka, tar lång tid och många får avslag. Sven-Erik Olsson ifrågasätter med rätta undersökningens metodologi och resultat.

Olssons egen undersökning baserar sig på det utredningsmaterial i ärenden som rör havandeskapspenning som fanns på försäkringskassor-

na i Sverige i mars 1990. Sammanlagt nära 2.500 ärenden. Materialet visar på stora skillnader mellan olika yrkesgrupper i fråga om andel ansökningar, avslag och beviljande. Omkring 30 procent av fallen avgörs utan någon som helst utredning. Det framkommer också att angivande av särskilda besvär minskar chansen att få ersättning istället för att öka den, som man kanske förväntat. Olsson finner också vissa olikheter i fallen beroende på om arbetsgivarens blankett har skrivits under av en man eller en kvinna. Det är en mycket imponerande empirisk genomgång och den genomförs på ett systematiskt och noggrant sätt.

Teori och begrepp

För att hantera de frågor som rests i anslutning till havandeskapspenningens praxis presenterar författaren ett antal teoretiska och begreppsliga utgångspunkter. Det gäller främst begreppen 'arbete' och 'välfärd'.

'Välfärd' definieras i enlighet med Mishra i form av en uppsättning rättigheter (rätten till arbete, skydd vid arbetslöshet, lika tillgång till utbildning, lika tillgång till sjukvård). Denna definition kan verka oskyldig, men är problematisk både i dess ideologiska premisser och i dess empiriska användbarhet. För att komma fram till definitionen parodierar och trivialiserar Olsson min definition i en bok från 1975 (som han dock inte har läst utan citerar indirekt). Definitionen, som är en definition av socialförsäkringar, lyder 'de offentliga åtgärder som skapar reproduktionsförutsättningar för lönearbetare, och vilkas konkreta form och innehåll är beroende av den intresseartikulation som olika grupper och skikt har lyckats åstadkomma'. Olsson betecknar den som en 'sexig, men för empiriska syften ohanterlig definition'. Det finns ingen anledning att här propagera för just denna typ av definition, men däremot finns det skäl att peka på de problem som Olssons egen definition innehåller.

Att definiera välfärd som en rättighetskatalog leder till två allvarliga problem: den förutsätter det som ska undersökas och den är svår att använda för länder med olikartade system. Sociala rättigheter och lika tillgång till kollektiva resurser är centralt att undersöka, men det kan inte förutsättas bara utifrån en formell lagstiftning, som sker i den typ av intensional definition som Olsson använder. Saknas exempelvis välfärd i länder där tillgången till utbildning är ojämlik? En sådan definition utesluter en analys av hur olika länder organiserat välfärdspolitiken och en analys av hur lika eller olika tillgången på utbildning kan vara i olika länder. I själva verket förekommer inte välfärd i något känt land om kravet är att de fyra rättigheterna ska vara tillfredsställda. En central fråga för den socialpolitiska forskningen är att undersöka i vilken grad rättigheter garanteras och i vilken grad olika grupper i befolk-

ningen kan utnyttja dem på lika villkor. Definitionen bör därför inte förutsätta att socialpolitikens målsättningar också uppfylls. Att kunna göra jämförelser mellan olika lösningar av socialpolitiska uppgifter är centralt för all socialpolitisk forskning och en definition som omöjliggör eller försvårar detta är dålig. Ett särskilt problem är dessutom att Olssons definition utesluter det fenomen han studerar, nämligen havandeskapspenningen. Havandeskapspenning kan inte entydigt inkluderas varken i rätten till arbete, rätten till sjukvård, rätten till utbildning eller rätten till skydd vid arbetslöshet och något tal om en lika rättighet kan det knappast ens formellt vara. Olsson hade faktiskt haft större nytta av en teoretisk bestämd definition baserad på reproduktionsvillkoren.

I avhandlingen presenteras två välfärdsteoretiska traditioner, en som författaren förhåller sig skeptisk till och en som han är mer positiv till. Den negativa representeras av Claus Offe, som betecknas som konstruktivistisk och suggererande. Offe menar att den utvecklade välfärdsstaten skapar motsättningar och problem. Genom att socialpolitiken intervenerar i marknaden skapas en artificiell lönemekanism som i längden urholkar finansieringen. Välfärdsstaten blir en ekonomisk belastning och befolkningsstödet minskar. Mot denna teori ställs Ramesh Mishras idé om ett kollektivt (eller statligt) ansvar för upprätthållandet av en miniminivå. Fördelen med denna ansats är att den tillåter en mycket större variation i hur detta kollektiva ansvar ska lösas. Det räcker inte med att studera välfärdsstatens volym i termer av utgifter utan man måste gå in på frågor om vilka sociala rättigheter som inkluderas och hur dessa sköts.

Olssons jämförelse mellan Offe och Mishra är dock fördomsfull. Man kan förvisso ha invändningar mot Offes perspektiv, men många av de välfärdsstatsfenomen som han pekade på i sina böcker från 1980-talet har ju under 1990-talets välfärdskris visat sig vara mycket realistiska. Det är ingen tvekan att välfärdsstaten innehåller ett självdestruktivt element. Olssons läsning av Offe är dock slarvig. Exempelvis är begreppsparet 'commodifiering/decommodifiering' ingalunda Offes uppfinning som Olsson tror. Bl a Polanyi använde tidigt begreppen för att visa hur allt fler människor dras in i lönearbete. Den mer aktuella referensen gäller Habermas som utvecklat begreppsparet i *Legitimation Crisis* från 1975 och Esping-Andersen som utvecklar det i *Politics Against Markets* från 1985. Finessen med begreppsparet är naturligtvis inte att alla enskilda delar av socialförsäkringarna är avkommodifierande. Distinktionen anger hur relationen mellan arbete och bidrag kan tolkas och Olsson skulle haft stor nytta av den. Främst för en analys av om havandeskapspenningen ska ses som en befrielse för kvinnorna eller som ett ännu mer systematiskt sätt dra in kvinnor i förvärvsarbetets tvång.

I den teoretiska delen saknas det för avhandlingen helt centrala om-

rådet könsteori. Begreppet kön behöver kanske inte definieras om man ser det som renodlad biologi, men det finns en spännande teoretisk diskussion om kön som social kategori och om kvinnors roll i socialpolitiken, som är av direkt betydelse för avhandlingen. Det gäller allt från Hirdmans kritik av makarna Myrdals familjepolitik till arbeten om hur de skandinaviska välfärdsmodellerna påverkat kvinnornas villkor positivt och negativt. Avsaknaden av ett teoretiskt feministiskt perspektiv på socialpolitiken är besvärande, även om det kompenseras i de konkreta analyserna.

Tillämpningsstudien

Det mest omfattande och intressanta avsnittet i avhandlingen är tillämpningsstudien. Det är en prestation att samla in, systematisera och analysera 2.457 personakter. Akterna innehåller kvinnornas ansökan, arbetsgivarnas ansökan och utredarens kommentarer. Olsson använder speciella kodscheman för att systematisera materialet och garantera hög mätsäkerhet. Det är ett mycket imponerande empiriskt arbete.

En del frågor kan ändå resas i relation till tillämpningsstudien. Det första gäller hur man ska tolka resultaten. Tabellerna (5 och 11) visar andelen kvinnor i olika yrkesbranscher i Sverige, andelen ansökningar om havandeskapspenning i dessa branscher och andelen avslagna ansökningar. Det framgår att skillnaderna är stora mellan yrkesgrupperna och att det finns en tendens att de som jobbar i vissa branscher har betydligt lättare att få havandeskapspenning än de som jobbar i andra branscher. Kvinnor i jordbruk och i sjukvård har betydligt lättare att få havandeskapspenning än kvinnor på kontor eller inom tekniskt arbete, t ex laboratorier. Är dessa skillnader rimliga eller orimliga och vilka slutsatser kan man dra?

Sven-Erik Olsson väljer genomgående att arbeta med den s k NYK-koden för att klassificera yrke. På 1-siffersnivå ger det en mycket grov indelning i ett fåtal branscher eller industriområden. Det enskilda yrket framträder i en del tabeller, men det görs bara för yrken med ett stort antal kvinnor anställda. Detta förfarande är anlytiskt olyckligt. För det första går det inte att bedöma skillnader inom yrkeshierarkier, t ex mellan sjuksköterskor och sjukvårdsbiträden eller mellan högre tjänstemän och lägre tjänstemän. Detta är av avgörande betydelse för om vi ska kunna tolka havandeskapspenningen i termer av jämlikhet mellan kvinnor i olika klassmässig position. Eftersom jämlikhet i detta hänseende var centralt vid lagens tillkomst och formuleras som en undersökningsfråga i avhandlingen borde en mer sofistikerad yrkeskodning ha genomförts. Den konventionella SEI-koden som är knuten till klassbegreppet hade varit bättre.

Ett annat problem är hur man ska avgöra vad som är ett tungt yrke. Även om vi accepterar att det är yrket och inte individens reaktion inför yrket som är viktig så finns omfattande kunskap om påfrestningar i olika kvinnoyrken. En hel rad svenska och utländska studier visar t ex att sjukligheten varierar kraftigt mellan enskilda yrken och inom yrken framförallt beroende på arbetsmiljöbelastning. En genomgång av denna forskning skulle möjliggjort en problematisering av hur bedömningen av tungt arbete går till och hur rimlig den är. Eftersom det finns belägg för att den fysiska och den psykiska arbetsmiljöbelastningen kan vara mycket stor även inom exempelvis kontorsyrken kan man alltså inte acceptera avhandlingens slutsats att tillgängligheten är god bara därför att sjukvårdsanställda som utgör majoriteten bland dem som söker också får sin havandeskapspenning beviljad. Hur ser tillgängligheten ut för kvinnor i branscher som slentrianmässigt betraktas som mindre belastande?

Avhandlingen visar skillnader i bedömningen av påfrestning i arbetet beroende på om bedömningen görs av en kvinna eller en man. Kvinnliga arbetsgivarrepresentanter gör bedömningar som ligger närmare kvinnornas egen och som alltså anger en högre grad av påfrestning. Även om detta framstår som ett genuint fynd reser det några frågor: Kan man helt utesluta att arbetsplatser där män yttrar sig skiljer sig från arbetsplatser där kvinnor yttrar sig? Kan man helt utesluta att den bedömning som arbetsgivarmännen gör är mer oriktig än den som arbetsgivarkvinnorna gör? Det är ju inte till någon större kostnad för den enskilde arbetsgivaren utan bara för försäkringskassan, och därför ligger det rimligen inte i arbetsgivarens intresse att förvägra kvinnan havandeskapspenning.

Ett närmast metodologiskt problem gäller om Olsson utnyttjar det stora och värdefulla materialet effektivt. Havandeskapspenningens tillgänglighet studeras i detalj och det framkommer att en rad faktorer påverkar om kvinnan får eller inte får havandeskapspenning. Det gäller hennes ålder, i vilket försäkringskasseområde hon bor, hennes yrke, vem hennes arbetsgivare är, om arbetsgivarrepresentanten är en man eller kvinna och om hon anför särskilda skäl. Det gäller också vilken typ av påfrestning och mängden påfrestning i arbetet som anförs i utredningen, utredningstidens längd, omfattning osv. Var och en av dessa faktorer påverkar alltså tillgängligheten. Eftersom flera av dem dock är relaterade till varandra och kan ha olika betydelse i förhållande till varandra skulle en kausal analys baserad på någon form av multivariat statistisk analys varit önskvärd. Materialet är tillräckligt stort och pålitligt för en mer sofistikerad statistisk hantering. En sådan analys skulle möjliggöra en mer långtgående tolkning av vilka legitima respektiva irrele-

vanta faktorer som ökar eller minskar chansen att en kvinna ska få havandeskapspenning.

En mer avancerad kausal analys av faktorer som påverkar avslag eller beviljande skulle också göra det möjligt att bedöma om det är legitima eller illegitima faktorer som påverkar utfallet. Kvinnor med mer belastning i yrket bör ha större chans är kvinnor med mindre belastning. Däremot ska det inte göra någon skillnad om du bor i Umeå eller i Lund, om du har en kvinna eller man som skriver under arbetsgivarens ansökan, om du anfört särskilda skäl eller ej (det bör i varje fall inte minska sannolikheten att få havandeskapspenning).

Sammanfattning

Sven-Erik Olsson har skrivit en värdefull avhandling om ett socialpolitiskt delsystem som är av stort principiellt intresse. Den baseras på ett stort material och även om jag rest en del frågetecken måste avhandlingen i sin helhet ses som ett mycket gediget arbete och som ett bra exempel på betydelsen av att kombinera empirisk analys med en teoretisk beläsenhet och medvetenhet. Avhandlingen är dessutom lättläst och stramt disponerad och jag hoppas därför att den blir läst även bland en socialpolitiskt intresserad allmänhet och av feminister och klasskämpar som behöver underlag för att försvara den svenska välfärdsmodellen.

STAFFAN MARKLUND
Sociologiska institutionen
Umeå Universitet

Sjöstrand, Sven-Erik (red.), *Institutional Change. Theory and Empirical Findings*. M. E. Sharpe, New York 1993.

Denna bok är egentligen omöjlig att recensera. Det här blir snarare en anmälan med vissa reflexioner kring bokens övergripande tema, dvs institutionell förändring. Att det är en bok som det ter sig svårt att recensera beror på att det är en antologi omfattande tjugo kapitel och drygt 400 sidor. Ursprunget till antologin är som så ofta en konferens: *The Third International Conference on Socio-Economics*, som hölls på Handelshögskolan i Stockholm i juni 1991. De flesta av bokens bidrag presenterades i någon form vid denna konferens.

Det yttre sammanbindande temat i boken är "institutional change". Begreppet institution diskuteras och definieras i ett intressant inledande kapitel av Sven-Erik Sjöstrand. Här spåras ett institutionellt tänkande

till en hel del mer eller mindre klassisk sociologiskt teori, t ex Weber och Parsons. Bland nyare sociologiska institutionalister nämns Berger & Luckman, som med sin bok *The Social Construction of Reality* säkert citeras och används mer av ekonomer än sociologer numera. Här diskuteras också den s k nya institutionalismen inom organisationsteorin vars främste företrädare nog är John Meyer.

Institutionell ekonomisk teori står i kontrast till "mainstream" ekonomi för en öppnare bild av beskrivningar av ekonomiskt beteende. Den ser ekonomin mer i sitt sociala sammanhang och är öppnare gentemot andra samhällsvetenskapliga perspektiv. Några tidigare representanter för institutionell teori är, enligt Sjöstrand, Veblen, Myrdal och Gailbraith. Sjöstrand definierar en institution som "tentatively defined as a human mental construct for a coherent system of shared (enforced) norms that regulate individual interactions in recurrent situations". Han skiljer också mellan institutioner och organisationer. Organisationer kan vara utsatta för tryck från eller delta i flera institutionella processer eller system samtidigt. Begrepp som är besläktade med institution är t ex "convention", "game" och "culture".

Det intressanta med en institutionell "approach" för att studera ekonomiska eller organisatoriska processer är bl a att man uppmärksammar fenomen som det inte finns plats eller begrepp för i konventionell ekonomisk teori. Man undersöker de konkreta relationerna mellan stat och företag eller interaktion mellan företag som definitivt inte kan kallas för interaktion på en marknad. Den institutionella teorin är därför empiriskt fruktbar och har ofta ett historiskt angreppssätt. Det som uppmärksammas är det som sker mellan organisationer av olika slag, dvs fenomen som varken är "market" eller "hierarchy". Ett av de intressantaste kapitlen i boken är en ny uppsats av Oliver Williamson om "discrete structural alternatives". Förutom "markets" och "hierarchies" diskuterar Williamson här ingående det han kallar "hybrids", t ex "joint ventures". Till hybriderna i interaktionen mellan organisationer kan också föras nätverk, vilka diskuteras i Charles Perrows bidrag till boken som är en diskussion och beskrivning av "small firm networks" med exempel framför allt från Italien. Ett annat mot den traditionella nationalekonomin kritiskt begrepp är "friction". Amitai Etzioni beskriver detta i ett av bokens kapitel som motstånd och ovilja gentemot socio-ekonomiska förändringar.

Åtminstone sex av bokens kapitel är vad man kan kalla fallstudier av olika sorters pågående institutionell förändring i Östeuropa och i Sovjetunionen. Några kapitel är fallstudier av relationer mellan stat och marknad eller av förhandlingsekonomin i Sverige, Norge och Danmark. Dessutom finns ett par kapitel som handlar om Japan, dels ett separat kapitel om innovationer i Japan och dels ett kapitel som betonar lik-

heter i formerna för samarbetet mellan företag och stat i Japan och Tyskland.

Det är inget fel på den empiriska fruktbarheten av ett institutionellt perspektiv. Det som kan bli besvärande i längden är en viss löshet i begreppet institution. Det kan inbegripa ganska mycket och riskerar därmed att bli ett sorts slaskbegrepp, som får stå för fenomen som man inte har något begrepp för, som varken är marknad eller politik, varken samarbete eller konkurrens. Trots att institutionsbegreppet leder fram till alternativa beskrivningar av ekonomiska processer i jämförelse med den ekonomiska ortodoxin, finns en risk att drivkrafterna i dessa processer försvinner i ett institutionellt töcken. Det blir lite för lätt att säga "institutional". Framför allt tror jag att man med att kalla processer för institutionella döljer maktförhållanden mellan organisationer. Om institutioner förstås som sammanhängande system av delade normer finns det en risk för att man nöjer sig med denna förklaring och inte frågar efter vad som gjort att dessa normer delas. Detta blir särskilt tydligt när man ska studera institutionella förändringsprocesser. Ändå tror jag att ett institutionellt perspektiv ger många nya insikter och möjligheter till forskning om sociala processer som ligger i skärningspunkten mellan discipliner och traditionella diskurser. Om detta vittnar inte minst denna volym.

GÖRAN AHRNE
Sociologiska institutionen
Stockholms universitet